

УДК 130.2
ORCID 0000-0002-3532-7439

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ПОГЛЯДІВ СТАРОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

Шейко

Василь Миколайович

доктор історичних наук,
професор, ректор,
заслужений діяч
мистецтв України,
дійсний член Національної
академії мистецтв України,
Харківська державна
академія культури

Шейко

Василий Николаевич

доктор исторических наук,
профессор, ректор,
заслуженный деятель
искусств Украины,
действительный член
Национальной академии
искусств Украины,
Харьковская государственная
академия культуры

Vasyl Sheiko

Doctor of Historical Sciences,
Professor, Rector, Academician
of the National Academy of Arts
of Ukraine, Kharkiv State
Academy of Culture

***Анотація.** Проаналізовано диверсифікацію політичних, моральних, матеріальних та інших настроїв старої інтелігенції в часи Української революції 1917–1921 рр. На матеріалах архівів, літератури, преси показано взаємовідносини старої інтелігенції з різними, зокрема й радянською, владами під час революції. Висвітлено чинники й обставини, які впливали на думки, настрої представників інтелігенції до різних влад, емігрантської частини інтелігенції щодо їх ставлення до влад і подій під час Української революції 1917–1921 рр. Основну увагу приділено еволюції взаємин старої інтелігенції та радянської влади, оскільки саме вона, зрештою, у результаті військових дій, окупувала Україну.*

***Ключові слова:** українська культура, стара інтелігенція, емігрантська українська інтелігенція, влада, радянський режим, Українська революція 1917–1921 рр.*

***Актуальність.** Нині, як ніколи за останні десятиріччя та, мабуть, і загалом у ХХ — на початку ХХІ ст., ми, відзначаючи 100-річчя подій Української революції, аналізуємо події тієї пори та їх вплив на еволюцію незалежної України, на взаємини влади та інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. У зверненні Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. у березні 2017 р., аналізуючи помилки в боротьбі за незалежність України, наголошувалося, що “<...> було б помилкою говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України... Українська ідея, якою до того протягом десятиліть цікавилася лише вузьке коло національної інтелігенції, масово оволоділа селянами й пустила корені в середовищі робітництва” [28]. Президент далі відзначив: “І Центральна Рада, і Українська Народна республіка, і Гетьманат, і Директорія проторували той шлях, яким Україна нині йде в майбутнє. І за це ми маємо бути вдячні визначним діячам того часу: Михайлові Грушевському, Володимирові Винниченку, Павлові Скоропадському, Симонові Петлюрі, Євгенові Коновальцю, Дмитрові Донцову, Євгенові Петрушевичу та іншим. І вдячні мільйонам українців, які усвідомили свої національні та громадські права” [28]. “Сьогодні, — зазначив Президент, — як і сто років тому, Україна захищає свою незалежність від російського агресора” [28].*

Зважаючи на історичне значення вказаних революційних подій, за рішеннями Верховної Ради України в 2017 р. було відзначено 100-річчя з початку Української революції 1917–1921 рр. й утворення української Центральної ради, яка, як відомо, розгорнула колосальну за обсягом та історичною значимістю роботу з організації національно-визвольного руху в Україні [30].

Під час Української революції 1917–1921 рр. ішла жорстока боротьба за владу в Україні внутрішніх сил та інтервентів від різних країн. За цей час змінилося понад чотирнадцять різних влад від внутрішніх і зовнішніх сил. Усі вони прагнули привернути стару інтелігенцію на свою сторону, оскільки без старої інтелігенції, яка здобула освіту й вишкіл в умовах царату, жодна соціальна сила не могла ні завоювати владу, ні утримати її, тим більше здійснити спробу відновлення соціального життя, побудувати принципово нове суспільство. Як відомо, в остаточному варіанті під час громадянської війни та інтервенції владу вдалося захопити більшовицькому режиму. Радянська влада за будь-яку ціну планувала залучити на свою сторону стару інтелігенцію. Розуміючи, що стара інтелігенція в більшості не сприймала нову владу та сподівалася на її тимчасовість, радянська влада планувала підготувати свою робочо-селянську інтелігенцію. Але для цього потрібно було багато років і великі кошти, чого на той час у неї не було, тобто радянському режиму було необхідно будь-яким шляхом, будь-якими методами залучити на свою сторону стару інтелігенцію. Точніше, він планував нею скористатися доти, поки підготує свою інтелігенцію. Ідеолог комунізму В. Ленін зауважував на II Всеросійському з'їзді рад народного господарства 25 грудня 1918 р.: “Капіталізм залишив нам величезну спадщину, залишив нам своїх видатних спеціалістів, якими ми повинні неодмінно скористатись у масовому розмірі, пустивши всіх їх у хід. Гаяти час на підготовку спеціалістів з наших комуністів нам абсолютно ніколи, бо зараз уся справа в практичній роботі, у практичних результатах” [19, 383].

Він неодноразово змушений був підкреслювати, що “<...> без керівництва спеціалістів різних галузей знання, техніки, досвіду, перехід до соціалізму неможливий <...>” [20, 168]. В. Ленін закликав не тільки до “використання” влади старої, як він підкреслював, “буржуазної” інтелігенції, а мріяв про її перевиховання в комуністичному дусі,

наголошував, що “<...> нема, з чого будувати комунізм інакше, як з людського матеріалу, створеного капіталізмом, бо не можна вигнати й знищити буржуазну інтелігенцію, треба перемогти, переробити, переварити, перевиховати її <...>” [17, 94–95]. На словах, таким чином, проблема здавалася не такою складною. На практиці це обернулося трагедією, оскільки зрештою стару інтелігенцію “використали”, силою примусивши служити більшовицькому режиму. А потім, коли піросла нова, робочо-селянська, вихована на комуністичній ідеології інтелігенція, стару інтелігенцію в більшості розсіяли, розстріляли, знищили тюрмами, каторгами й репресіями.

Постановка проблеми. Більшовицька радянська влада та її керівники добре розуміли й усвідомлювали, що виграти війну за владу, сформувати нове суспільство, культуру неможливо без сприяння старої інтелігенції. Для цього необхідно було залучити її на свою сторону, принаймні до професійної співпраці.

Нарком освіти України Г. Гринько в 1920 р. наголошував: “Постійна зміна російських та українських однаково контрреволюційних режимів в Україні ще більше розширила атмосферу гнилої націоналістичної ворожнечі. У цій боротьбі взаємно знищувалися культурні заклади, зникали можливості, отрутою цього гнилого повітря деморалізувалися широкі кадри робітників освіти, уповільнювався необхідний процес ідеологічної “радянзації” інтелігентських мас” [46]. В усіх бідах нарком звинувачував національні сили, які, на наше переконання, єдині боролися за справжні національні інтереси України, водночас, як саме боротьба за владу в Україні різних сил диференціювала інтелігенцію. Заступник наркома освіти Я. П. Ряппо, зі свого боку, писав: “<...> інтелігенція, учительство і професура протягом трьох років у процесі невпинної зміни властей встигли самовизначитись у таборі або гетьманщини чи петлюрівщини, або денікінщини і, остаточно розбита, мусила капітулювати без застережень” [35, 2].

Хоча думки керівників Наркомосу тих часів надто суб’єктивні й ідеологічно заангажовані, однак на них варто зважати під час аналізу подій Української революції в 1917–1921 рр.

Нині автор підготував і видав друком кілька статей, присвячених проблемі взаємодії різних влад, зокрема й радянської, зі старою інтелігенцією в

часи Української революції в 1917–1921 рр. *Мета статті* — виконати узагальнений аналіз процесів диверсифікації поглядів старої інтелігенції України в часи Української революції в 1917–1921 рр., який передбачається здійснити й за допомогою документів більшовицької влади, яка силою захопила Україну. До того ж, Україна, як жодна інша держава, перебувала в надзвичайно складному воєнному, політичному, економічному й соціальному стані: десятки різних влад і режимів, інтервенція й окупація значної частини України різними державами та білогвардійськими арміями тощо. Усі вони, зазвичай, грабували Україну, її громадян, руйнували економічну, національну культуру. А ті національні сили та їхні владні структури, які боролися за незалежність України та її народу, на жаль, зазнали поразки — і, зрештою, Україну захопила більшовицька влада.

Залучення старої інтелігенції на свою сторону було актуальним завданням для всіх режимів, які боролися за владу в Україні, зокрема й радянського, який прагнув створити нове суспільство, що складно зробити без залучення старої інтелігенції. До початку 1919 р., коли більшовики в черговий раз захопили владу, у галузі культури й освіти функціонували органи, створені Директорією. Показово, що старі працівники залишалися на своїх робочих місцях і за розпорядженням Наркомосу України були звільнені з 1 квітня 1919 р. Тим же, хто бажав співпрацювати з радянською владою, пропонували подати заяву з відповідною анкетною [40].

Виклад основного матеріалу дослідження. Подібне відбувалося в галузі мистецтва. Міністерство мистецтв створено Директорією й функціонувало до квітня 1919 р. Радянська влада призначила свого комісара контролером. Навіть у таких умовах Міністерство народної освіти й Міністерство мистецтв Директорії, за свідченням радянських джерел, продовжували провадити національну політику, як і за Директорії. Лише пізніше, після серії спільних засідань Ради мистецтв Наркомосу, Міністерства мистецтв Директорії, ці органи були об'єднані [6].

Отже, більшовицька влада показово побила ставилася до національних кадрів керівництва культурою. Це пояснюється не тільки нетривкістю влади, складністю військової, економічної та політичної ситуації під час Української революції 1917–1921 рр., але й палким і самовідданим бажанням та прагненням національно налаштованої

інтелігенції зберегти свої надбання й можливості для батьківщини. Варто зауважити, що Директорія, бажючи допомогти національній ідеї, національно налаштованій інтелігенції, запланувала видати зарплату за кілька місяців наперед. У відповідь Раднарком УРСР у лютому 1919 р. прийняв декрет “Про заборону сплати утримання службовцям державних закладів, яке вони отримували від Директорії” [23]. До того ж, серед більшовиків, причетних до партгруппи, яка недооцінювала роль української мови й культури, активно діяли відомі більшовицькі лідери (Пятаков, Раковський, Бубнов). У результаті в Києві, наприклад, як і в інших містах України, почастишали випадки заборони на ділову переписку українською мовою, а в Одесі українців узагалі вважали національними меншинами [5, 177]. З іншого боку, самі більшовики формально на той час осуджували ті влади й партії, які зневажливо ставилися до української культури [12].

Варто зауважити, що боротьба за інтелігенцію різних, зокрема й радянської, влад у роки Української революції 1917–1921 рр. багато в чому залежала від того, на чій стороні були “Просвіти”. На той час вони здійснювали традиційну культурно-освітню діяльність серед сільського населення й мали підтримку основної маси переважно сільської інтелігенції. Щоправда, деяка частина “Просвіт” схилилася до підтримки пролетаріату та проводила серед них культурно-освітню діяльність. Радянська влада, природно, прагнула через “Просвіти” залучити на свою сторону відповідні прошарки інтелігенції. Але на місцях ставлення більшовицьких керівників до “Просвіт” було неоднотайним і неоднозначним. В одних випадках “Просвіти” звинувачували в націоналізмі, їх утискували та прагнули ліквідувати. В інших регіонах їх уважали контрреволюційними й вимагали заборонити тощо. Становище було настільки складним, що ЦК КП(б)У змушений був після неодноразового обговорення цього питання в червні 1920 р. звернутись із цього приводу до всіх партійних організацій.

Цікаво проаналізувати згадане звернення. “Довга череда панування Центральної Ради, буржуазної націоналістичної республіки, — зазначалося у зверненні, — сприяли росту Просвіт, але, у той же час, надавала їм різко націоналістичний ухил і фактично закріплювала їх за дрібнобуржуазною інтелігенцією й сильнішою заможною частиною селянства. Просвіти, задовольняючи естетичні запити,

ставали, у той же час, органами дрібнобуржуазної, націоналістичної ідеології” [44].

Подібна оцінка настроїв національно налаштованої разом із “Просвітами” інтелігенції, яка була прихильницею політики та практики Центральної Ради, свідчить про певні досягнення Центральної Ради й національної інтелігенції у вирішенні національного питання, розвитку національної культури. “Просвіти” відіграли в цьому процесі позитивну й визначну роль. Саме тому радянська влада надавала питанню завоювання на свою сторону “Просвіти” важливого значення в контексті залучення до співпраці старої інтелігенції [43].

Щоправда, частина відповідальних партійних і радянських працівників не поділяла означеного бачення. Так, Голова Раднаркому УРСР Х. Раковський безпідставно вважав “Просвіти” суто націоналістичними й не вірив у можливість майбутнього української культури та необхідності залучення старої інтелігенції. ЦК КП(б)У на пленумі в листопаді 1920 р. змушений був розкритикувати позицію Х. Раковського щодо невизнання української культури та відмови їй у майбутньому розвитку [5, 332]. Більшовики розуміли, що інтелігенція сільських місцевостей України, яка сподівалася на позитивне вирішення національного питання, оцінюватиме радянську владу за її успіхами на національному підґрунті [14]. І в цьому сенсі боротьба за “Просвіти”, навколо яких об’єднувалася сільська інтелігенція, це не тільки боротьба за стару інтелігенцію, але й за селянство загалом. Це ще раз підкреслює ту важливу роль, яку більшовицька партія й радянська влада приділяли українським “Просвітам”, їхній культурно-освітній роботі серед населення.

На той час радянську владу, судячи з документів більшовиків, надзвичайно турбував розмах національної пропаганди національно налаштованої інтелігенції. Про це, зокрема, свідчить і те, що в лютому 1919 р. Раднарком України декретом “Про покарання агітації, спрямованої до підбурення національної ворожнечі” ініціював жорсткі заходи боротьби з нею. Передбачалося, до речі, за національну пропаганду покарання від 5 років ув’язнення до розстрілу [24].

Подібні суворі заходи, можливо, були пов’язані також з ускладненням воєнно-політичного становища України. Готувався до наступу на Україну Денікін, прагнула закріпитися в Україні радянська влада, починалася й загострювалася боротьба різ-

них політичних і військових угруповань та отаманських формувань. Частина подібних, особливо отаманських, формувань базувалася на національних настроях різних прошарків населення, зокрема старої інтелігенції. Між різними національно налаштованими силами не було єдності. Більше того, вони, зазвичай, ворогували між собою.

За даними радянських джерел, з квітня по травень 1919 р. зареєстровано 93 національні військові виступи проти радянської влади, а з червня по липень (за 19 днів) на території тодішньої України, яка була під окупацією радянської влади, зафіксовано 207 виступів. Водночас основна кількість антирадянських виступів відбулася в Київській губернії й найменша — в Харківській. Особливу небезпеку для радянської влади становили виступи отамана Григор’єва, які охопили Херсонщину [51]. До цього додалися численні виступи отаманів на Київщині, що загалом призводило до надзвичайно нетривкого, напруженого в економічному, воєнному й політичному аспектах становища в Україні [51]. Цікавою є брошура голови Раднаркому УРСР Х. Г. Раковського “Боротьба за звільнення села” [50], де він аналізує “контрреволюційні” виступи в Україні 1919 р. і зауважує: “Опорним пунктом для контрреволюційного та кунацького руху була міська інтелігенція й особливо інтелігенція шовіністична, українофільська. Створена зусиллями Центральної Ради, гетьманщини та Директорії українська національна інтелігенція, посилена перебіжчиками з Галіції, яка плекала думку про створення націоналістичної української держави, де вона, взявши робочу й селянську бідноту у власні руки, організувала б свою буржуазну владу, отримала б у своє розпорядження державний кошторис — ця інтелігенція не могла не бачити в радянській владі свого найлютішого ворога. Радянська влада пересунула центр ваги з інтелігенції на робочих і селян. Тим самим у Росії, так як і в Україні, вона мусила була зустріти з боку інтелігенції саме вороже ставлення. Гасло Української “самостійності” було для українофільської інтелігенції тільки прикриттям класових інтересів. Вона однаково ненавиділа б Українську владу навіть тоді, коли б серед її представників не було б жодного росіянина” [53].

Х. Раковський далі стверджував, що “більшість отаманів — колишні народні вчителі”, і навіть якщо вони не йшли в ліси, а залишалися в містах як радянські службовці, так само, як і багато інших

чиновників поштово-телеграфного відомства, залізничного відомства, службовці різних відділів виконкомів “під виглядом” службовців радянської влади були “агентами” Петлюри й “незалежників”. Х. Раковський стверджував, що з тих петлюрівських офіцерів, котрі потрапляли в Червону армію, військові комісаріати часто підтримували отаманщину, навів приклади участі петлюрівських офіцерів у виступах проти радянської влади, яких підтримували вчителі та представники інших прошарків інтелігенції [52].

У брошурі Х. Раковського зазначено, що в боротьбі з радянською владою разом з українською брала участь і частина російськомовної інтелігенції. Наприклад, у загонах отамана Струка в організації “Союз інвалідів” співіснували як представники “самостійності” України, так і щирі прибічники “єдиної й неділимої” Росії. Сам Струк стверджував: “Коли чутки про мій загін рознесли по всій Україні, до мене звідусіль стали збиратися ті, кого переслідували комуністи, — представники інтелігенції, офіцери, вчителі, учні й навіть священики, часто поголені й у цивільному вбранні” [54].

Крім того, у згаданій брошурі Х. Раковського знаходимо висновок про те, що “<...> інтелігенція давала кулакам не тільки отаманів і авторів закликів та звернень, але й відкривала для них радянські склади, вербувала для них у містах усілякого роду спеціалістів, давала їм цінні відомості про пересування радянських армій, споряджала їх радянськими документами” [55].

Таке розлоге й об’ємне цитування голови більшовицького уряду України в 1919 р. виправдане, на наше переконання, такими чинниками. По-перше, зауважимо, що відповідність фактичного матеріалу означеної брошури можна визнати загалом без особливих обумовлень. Адже голова уряду міг і мав володіти подібним фактичним матеріалом. По-друге, цей матеріал свідчить про значну опозицію серед інтелігенції, особливо села, проти радянської влади. Водночас супротив новій владі був як радикально-активним, так і стихійно-масовим. По-третє, лави інтелігенції, налаштованої проти радянської влади, а їх супротив був відчутним і вкрай небезпечним для цієї влади. По-четверте, більшовицька влада відверто визнавала безпеку виступів проти неї інтелігентських сил України. По-п’яте, Х. Раковський визнає, що антирадянські сили очолювалися національно налаштованою українською інтелігенцією,

яка залишалася вірною Центральній Раді, Українській Народній Республіці, Директорії, що дотримували національної ідеї. Але не можна погодитися з висновком Х. Раковського про те, що українська інтелігенція була керівником “бандитського” руху, що зі старою інтелігенцією варто вести нещадну боротьбу як з “контрреволюційною” силою. Останнє, до речі, виявилось в тому, що на початку 1920 р. за вказівкою Х. Раковського як голови уряду УРСР була розіслана телеграма губревкомом, у якій учительство безпідставно звинувачували в підтримці бандитів і підкреслювалася погроза, що радянська влада цього не забуде [11]. А на той час налічувалося понад 75 тис. тільки тих учителів, котрі змушені були співпрацювати з радянською владою [26]. Зрозуміло, що подібні заяви, погрози, обґрунтовані звинувачення та загалом вороже ставлення, яке поширювалося на всю стару інтелігенцію, аж ніяк не сприяло поліпшенню її стосунків з більшовицькою владою. Воно, до речі, суперечило заклику Всеукраїнському від 29 грудня 1919 р. до вчителів узяти участь у створенні радянської школи [4].

Навіть Пленум ЦК КП(б)У у квітні 1919 р. вимушений був прийняти рішення й у середині 1919 р. розіслав директиву на місця про недопустимість деяких керівників партії та держави ототожнювати боротьбу з бандитизмом з боротьбою проти української культури, винним погрожував судом ревтрибуналу [56].

Диверсифікація поглядів старої інтелігенції України в часи Української революції 1917–1921 рр. пов’язана з історією численних дрібнобуржуазних партій. Адже значна частина інтелігенції підтримувала різноманітні політичні партії в Україні, їхній крах теж впливав на зміну орієнтації інтелігенції на різні, зокрема радянську, влади. Однак перевагу більшість української інтелігенції, особливо національно налаштованої, надавала партіям, рухам і владам, які боролися під національними прапорами за реалізацію національних гасел. Насправді, лідери подібних партій, рухів та влад у боротьбі з радянським режимом часто йшли на компроміси з різними силами та країнами, завдаючи шкоди національним інтересам. Мотивація подібних дій, переважно, зводилася до вимушеного вибору — або більшовицька влада, або союз з іншою, яка обіцяла допомогу в боротьбі за національну незалежність проти більшовиків. “Українська національна буржуазна інтелігенція, — змушений був визнавати в

еміграції колишній голова Української Центральної Ради М. С. Грушевський, — переслідуючи свої зрозумілі по-буржуазному національні інтереси, відіграє роль легалізатора ворожих прагнень, закликаючи до будівництва української державності буржуазні сили Європи за ціну нечуваних в історії знущань над українським народом: віддаючи його економічне майбутнє, культурну творчість, незалежність у руки цинічних ворогів його національної та соціальної свободи <...> польської шляхти, румунських бояр, московських царських генералів і поміщиків, за спиною яких стоїть міжнародний капітал” [47].

Така політика дрібнобуржуазних партій і влад серйозно впливала на настрої старої, особливо національно налаштованої інтелігенції України, не на користь останньої. Саме подібними явищами спекулювала радянська влада в Україні та більшовики Росії під час залучення на свою сторону необхідної для них старої інтелігенції.

“За часи громадянської війни, — визнавав М. С. Грушевський, — в Україні, починаючи з 1918 р., значна частина декласованої української інтелігенції була загнана подіями в кут, вона дедалі більше відривалась від народних українських мас і поривала з визвольними українськими традиціями, шукаючи в європейській капіталістично-буржуазній реакції підтримки своїх політичних планів і готуючи тим ярмо для свого народу” [48].

Варто зауважити, що дрібнобуржуазні партії й інтелігенція, яка їх підтримувала, робили все, щоб перешкодити радянській владі залучити стару інтелігенцію. “Українська інтелігенція, — підкреслював С. Єфремов, — мусила конфліктувати з тими, хто дотримував позицій Жовтня та створював пролетарську державу. У цьому конфлікті, який тягнувся вельми інтенсивно в перші роки революції 1917–1921 рр., ми зазнали поразки” [34].

Не виправдалися надії значної частини старої інтелігенції України, пов’язані з можливістю повернення до “звичного”, “старого”, комфортного минулого за допомогою білогвардійського руху, Врангеля, Денікіна та білопольської Польщі. З іншого боку, значна частина національно налаштованої української інтелігенції, яка плекала надії на Центральну Раду, Українську Народну Республіку, Гетьманат, Директорію, не дочекалася здійснення своїх мрій щодо національного відродження України. Не виправдалися надії цієї верстви інтелігенції

й на національну місію Петлюри, у яку так вірила національна інтелігенція України.

Отже, ні окупація України військами Денікіна, ні польська, ні австро-німецька інтервенція, з одного боку, ні Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, з іншого, з різних причин не виправдали сподівань різних прошарків старої інтелігенції. Одні не змогли реалізувати національну ідею, інші — здійснити мрію про “загублений і повернений рай” минулого [29]. Загалом це призвело до розпаду, розгубленості та загострення ворожнечі серед старої інтелігенції України, що ще кардинальніше активізувало політичну диверсифікацію поглядів інтелігенції та позначилося на її ставленні до різних влад. Цим скористалася більшовицька влада в Україні, пропагуючи свої, переважно, привабливі, але формальні та фальшиві декларації “щасливого” майбутнього для української старої інтелігенції.

Варто зауважити, що взаємини старої інтелігенції України й радянської влади, незважаючи на показові та зовні привабливі обіцянки й заходи цієї влади, були напруженими та сповненими взаємоворожнечі. Про це свідчить відомий відкритий лист професора М. Дукельського В. Леніну [3], у якому професор звинувачує більшовицьку владу в приниженні старої інтелігенції, знущаннях та ворожому ставленні до неї, особливо на місцях: “Постійні безглузді доноси й обвинувачення, безрезультатні, але в найвищій мірі принизливі обшуки, погрози, розстріли, реквізиції й конфіскації, втручання в найінтимніші сторони особистого життя... Ось обстановка, у якій довелося працювати до найбільш останнього часу багатьом спеціалістам вищої школи”. І хоча лист написано в березні 1919 р. і від імені професора Воронезького сільськогосподарського інституту, він повною мірою відображав картину, яку “намалювала” в цій царині радянська влада в Україні. Зважаючи на те, що українська, особливо національно налаштована, інтелігенція боролася різними методами та способами з радянською владою, можна з упевненістю констатувати набагато жорсткішу ворожнечу, криваву історію взаємин інтелігенції та радянської влади в Україні в часи Української революції 1917–1921 рр.

В. Ленін змушений був відповісти на цей “Відкритий лист “спеціаліста” тов. Леніну” [16]. У своїй відповіді він передусім звинуватив у всьому інтелігенцію, яка саботувала заходи радянської влади. “Озлоблення робітників і селян за саботаж

інтелігенції неминуче, — зазначив він, — і “винуватити” якщо можна кого, то тільки буржуазію та її вільних і невільних пособників. Коли б ми “нацьковували” на “інтелігенцію”, нас варто було б за це повісити” [16, 214]. До речі, історія доведе, що з часом так і вийшло. Більшовизм зник, але перед цим він зрештою знищив стару інтелігенцію.

М. Дукельський у листі писав: “Якщо ви хочете “використати” спеціалістів, то не купуйте їх, а навчіться поважати їх як людей, а не як потрібний вам до якогось часу живий і мертвий реманент” [3, 213]. Час покаже, а історія доведе правоту професора. Адже радянська влада та її більшовицькі керівники використали стару інтелігенцію і знищили як непотрібний “мертвий реманент”.

Про це свідчить трагічна реальність політики більшовиків, радянської влади та її керівників стосовно культури і старої інтелігенції. Талановитий художник Ю. П. Анненков, котрий зафіксував обличчя багатьох пролетарських керівників, згадував, що коли він працював над портретом В. Леніна, той зауважив: “Я, до речі, на мистецтві не дуже знаюся, — вірогідно, забувши про свою статтю і фразу Карла Маркса, — мистецтво для мене це... щось на кшталт інтелектуальної сліпої кишки, і коли його пропагандна роль, необхідна нам, буде зіграна, ми його — дзик, дзик! — виріжемо за непотрібністю”. А потім В. Ленін додав: “Узагалі, до інтелігенції, як ви, мабуть, знаєте, я великої симпатії не маю, і наше гасло “Ліквідувати неписьменність” спрямоване лише на те, щоб кожний селянин, кожний робочий міг самостійно, без сторонньої допомоги читати наші декрети, накази, заклики. Мета — цілком практична, тільки й усього” [1, 269–270].

Політика радянської влади в Україні під час Української революції 1917–1921 рр. була агресивною та різноманітною. Декларуючи позитивне ставлення до старої інтелігенції України, без якої більшовики не могли завоювати, утримати, відбудувати господарство, формувати нове суспільство, радянська влада до свого остаточного закріплення в Україні ставилася вельми обережно. По мірі поширення своєї влади вона дедалі жорсткіше та рішучіше, використовуючи свій каральний апарат, застосовувала терористичні методи боротьби не стільки з інтелігенцією, скільки проти неї. Методи переконання ставали другоплановими, а силове залучення старої інтелігенції використовувалося активніше, хоча формально більшовики декларували

свою повагу й доброзичливе ставлення до спеціалістів, старої інтелігенції.

Так, радянська влада в Україні, з одного боку, інспірувала так звану справу “Союзу визволення України”, а з іншого, її, начебто організаторів, — колишнього заступника голови Центральної Ради С. А. Єфремова, В. М. Чеховського, А. В. Ніковського тощо — “прощає” [22]. З одного боку, дозволяє колишньому голові Центральної Ради М. С. Грушевському повернутися на Батьківщину, з іншого, встановлює постійний і гнітючий контроль над його діяльністю, оскільки він продовжував боротися за національну ідею [49]. Подібна ситуація спостерігалася на прикладі сфабрикованої справи “Національного центру”, суд над учасниками якого відбувся у квітні 1921 р. Його учасників, видатних діячів освіти, культури і мистецтва, котрі постійно дбали про майбутнє України, було “помилувано”. Аналогічне “помилування” від радянської влади отримали й учасники, засуджені за сфабрикованою справою Київського процесу, або, як його тоді називали, процесу Голубовича. Президія ВУЦВК у вересні 1921 р. постановила: “<...> засуджених по Київському процесу українських с.-р.- звільнити... і направити на роботу” [41].

Така формально “дбайлива” політика радянської влади щодо інтелігенції, безумовно, приваблювала саму інтелігенцію. Адже радянська влада бажала, щоб її вважали єдиною захисницею інтересів українського народу, його культури, інтелігенції, силою, котра може вивести Україну з економічної кризи після громадянської війни та інтервенції, кризи, яка охопила не тільки економіку, але й культуру. Значна частина старої інтелігенції починала вірити, що іншого виходу не існує, що з усіх різноманітних влад і режимів більшовицька влада стала переможницею, яка декларує створити “земний рай”, нехай і під виглядом робочо-селянського соціалізму або комунізму. До цього додавалась природна потреба в роботі як засобі існування, самовираженні, виходу з кризового стану, у який потрапила Україна.

Радянська влада використовувала всі можливості для залучення на свою сторону старої інтелігенції. За її ініціативи проведено кілька нарад за участі інтелігенції, які відіграли певну роль у диверсифікації поглядів старої інтелігенції в часи Української революції 1917–1921 рр. Такою, наприклад, була III Всеукраїнська нарада з освіти (червень 1921 р.). Цікаво нагадати її звернення до інтелігенції Украї-

ни. Воно, безсумнівно, було підготовлене, як і сама нарада, більшовицькою владою. У документі “До усіх робітників науки і освіти, до всієї інтелігенції” простежується спроба аналізу соціальної й політичної диференціації старої інтелігенції в часи Української революції 1917–1921 рр., яка підтверджує, що організаційно та змістовно нарада ретельно готувалася більшовицькими керівниками. У зверненні до інтелігенції безапеляційно й однозначно наголошувалося на невідворотності переходу інтелігенції буржуазного суспільства на сторону робочих і селян радянської влади. “Ви не зрозуміли одразу цієї великої історичної необхідності, — підкреслювалося у зверненні, — терор, нав’язаний робочому класу озлобленою буржуазією, жорстокі ознаки перших кроків пролетарської диктатури Ви прийняли за основну сутність комунізму. Ви дозволили білогвардійським генералам і жовто-блакитним отаманам для боротьби з робочим класом використати ваше ім’я інтелігенції, ваше знання людей науки й освіти. Ви йшли в “демократичні” думи для прикраси поміщицько-буржуазної реакції, ви прикрашали “трудові конгреси” і “Ради” буржуазно-кулацької Петлюрівщини... Перший етап боротьби закінчено, пролетаріат і селянська біднота перемогли у складній боротьбі з капіталом. Разом із тим історія вирішила суперечку інтелігенції України з робочо-селянською владою. На двох історичних процесах (Національного центру в Харкові й Голубовича в Києві), де перед пролетарським судом стояли не окремі особи, а цілі суспільні групи та академічні діячі, рядова українська інтелігенція начебто переконалася, у яку безодню злочинів проти робочих і селян однаково їх вела Денікінщина й Петлюрівщина. Із жахом відсахнулися діячі науки та рядові інтелігенти від цих чорних сторін історії України. На цих процесах діячі науки й рядова інтелігенція України ще раз переконалися, що лише робочо-селянська влада України незмінно й вірно несла робочим і селянам і соціальне звільнення, і задоволення національних запитів” [45].

Проаналізуємо це звернення. По-перше, його дійсно ініціювали більшовицькі керівники радянської влади, а не самі освітяни. По-друге, терор і жорстокі заходи “пролетарської диктатури” його автори необгрунтовано приписують іншим силам, зокрема інтелігенції. Нагадаємо, що це більшовицька влада Росії окупувала військовим чином Україну, викликавши справедливую збройну протестну

реакцію інтелігенції, особливо її національно налаштованої частини. Різні прошарки інтелігенції, захищаючись від більшовицької навали, шукали притулку в Центральній Раді, УНР, “жовто-блакитних отаманів”, Директорії на чолі з Петлюрою тощо або в сил білогвардійських генералів. Радянська влада, прикриваючись щитом “робочо-селянської влади” в боротьбі за своє панування в Україні, не гребувала ніяким засобами. Так, сфабриковано різноманітні процеси (Національного центру в Харкові й Голубовича в Києві), на яких інтелігенцію необгрунтовано звинувачували в контрреволюційних виступах проти більшовицької влади, яка жорстокими силовими методами окупувала Україну під час Української революції 1917–1921 рр. По-третє, автори означеного звернення, зухвало виправдовуючи окупацію України, стверджують, що саме “радянська робочо-селянська влада України” несла соціальне звільнення й “задоволення національних запитів”. По-четверте, більшовицькі автори звернення з радістю констатували: сфабриковані ними процеси, у яких “перед судом стояли не окремі особи, а цілі суспільні групи й академічні діячі, і рядова українська інтелігенція”, начебто переконали інтелігенцію України в правоті радянської влади, що абсолютно не відповідало дійсності, це неодноразово змушена була до та після вказаного звернення констатувати більшовицька влада. Адже інтелігенція, особливо її національно налаштоване крило, продовжувала боротьбу з радянською владою.

Зауважимо ще кілька факторів соціально-політичної диверсифікації поглядів старої інтелігенції України. Важливу функцію в диверсифікації соціально-політичних настроїв старої інтелігенції до різних влад, зокрема радянської, виконували масові профспілкові об’єднання. Політичні орієнтації цих організацій інтелігенції багато в чому залежали від Українського центру професійних спілок (Уцентрпроф), який виник у червні 1918 р. До речі, на першому Всеукраїнському з’їзді профспілок, що відбувся в травні 1919 р., відзначалося: профспілки, які на своїй травневій конференції 1918 р. порушували завдання позбавитися від більшовизму, успішно виконали своє завдання. Уцентрпроф цьому максимально сприяв: брав активну участь у протестах проти червоного терору. Щойно в 1919 р. повернулася радянська влада в Україну, Уцентрпроф виступив за “незалежність” від більшовиків від робочо-селянської влади [10].

Така позиція сприяла протистоянню інтелігенції та радянської влади.

На розмежування й соціально-політичну диференціацію старої інтелігенції України в часи Української революції 1917–1921 рр. впливали війна, інтервенція, економічна розруха, занепад культури, які супроводжувалися різким погіршенням матеріально-побутового й соціально-правового становища інтелігенції. До того ж, радянська влада з перших кроків свого існування оголосила про боротьбу з усім старим буржуазним суспільством, до якого вже призвичаїлася стара інтелігенція та складовою якого вона сама була. Подібні явища супроводжувалися заходами, спрямованими на руйнацію старого світу, його культури. Це стосувалося інтелігенції як носія культури. Такі явища викликали протест інтелігенції.

З іншого боку, радянська влада не могла вирішити жодного питання без участі інтелігенції — ні завоювати, утримати владу, поновити народне господарство, розпочати “будівництво” нової культури й нового суспільства. Нова влада, відчувачи гостру потребу в трудових ресурсах, особливо в тих, які належали до категорії людей розумової праці, почала застосовувати до них силові, мобілізаційні методи. Так, у березні 1919 р. за розпорядженням воєнно-революційної ради оголошено мобілізацію осіб буржуазного класу Києва та його околиць. Щоправда, положення звільняло від мобілізації викладачів ЗВО, артистів, художників, службовців радянських і промислових закладів, лікарів, техперсонал заводів тощо. Згідно з наказом, до тих, хто ухилитиметься від мобілізації, застосують каральні заходи, навіть розстріл [39]. На засіданні політбюро ЦК КП(б)У 27 червня 1919 р. мобілізувалися всі, хто не служив у Червоній армії [38]. Радянська влада застосовувала примусові методи мобілізації до інтелігенції та сподівалася на її позитивні наслідки. В. Ленін, відзначаючи позитивне “використання” буржуазних спеціалістів у Червоній армії, підкреслював, що “обстановка маси дружно діючих робітників і селян, які знають, за що вони борються, робила своє діло, і все більша й більша частина людей, які переходили до нас з іншого табору, іноді несвідомо перетворювалась і перетворюється на наших свідомих прихильників” [18, 381]. Більшовицька влада в Україні сподівалася, що подібні заходи й методи допоможуть їй залучити на свою сторону стару інтелігенцію.

Радянська влада, розуміючи важливість цього, вимушена була вживати заходів, щоб досягти потрібного результату, від чого залежало її майбутнє: наприклад, увіковічення пам’яті Т. Г. Шевченка, ініціювання на рівні гасел рівноправності російської й української мов, заходи з розвитку української культури [7; 8; 25; 27; 33; 58], видання книг українською мовою, тираж яких виріс з 3560 прим. у 1918 р. до 8629 прим. у 1920 р. [9].

Радянська влада була змушена виявляти “турботливе” ставлення до старої інтелігенції, щоб таким чином привабити її до співпраці у своїх інтересах. Так, 31 серпня 1920 р. радянський уряд України прийняв декрет “Про поліпшення становища вчених-спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва”. Його автори наголошували на тому, що метою декрету є збереження наукових сил і особливо цінних працівників мистецтва й літератури, необхідних новій владі для соціалістичного будівництва, здійснення розвитку народного господарства, культури й задоволення потреб робочо-селянської оборони. Декрет передбачав посилене постачання вченим спеціалістам, а також працівникам літератури й мистецтва. Вони звільнялися від повинностей, які безпосередньо не стосувалися їхньої роботи у сфері науки, мистецтва й літератури. Передбачалося створення для вказаних категорій інтелігенції необхідних умов для їх роботи та життя, зокрема визначалася норма пайків і для непрацездатних членів родин. Декрет забороняв реквізицію помешкань, якщо вони не перевищували встановлених норм, у яких проживали та працювали особи, котрі підпадали під дію декрету [31, 157–158]. Насправді, на той час подібні заходи були переважно агітаційно-декларативними, відіграли певну роль у створенні позитивного іміджу нової влади в очах інтелігенції.

Тоді радянська влада організувала велику агітаційно-пропагандистську кампанію зі створення позитивного, привабливого для інтелігенції іміджу. Так, наприклад, у травні 1920 р. у Харкові в драмтеатрі перед широкою аудиторією, у якій була представлена й стара інтелігенція, виступив відомий більшовицький діяч А. В. Луначарський, котрий присвятив свою промову питанню ролі інтелігенції в соціалістичному будівництві. “Наш прямий обов’язок, — наголосив він стосовно інтелігенції, — закликати її у свої ряди. Не заради пайка, не заради платні, не скріпивши серце, а з відкритою

душею інтелігенція повинна піти в ряди трудящих” [13]. І подібні агітаційно-пропагандистські заходи впливали на соціально-політичну диференціацію старої інтелігенції України під час Української революції 1917–1921 рр.

На означений процес також впливали інші чинники: укріплення радянської влади, суворі закони війни й революцій, патріотизм і відданість своїй справі інтелігенції, її демократичні традиції тощо. Після завершення Української революції 1917–1921 рр. у старої інтелігенції, яка не емігрувала, не залишилося альтернативи вибору, вона була приречена до професійної співпраці з новою владою в Україні. “Об’єктивні факти, — як стверджував у 1923 р. один із лідерів більшовицької влади в Україні, секретар ЦК КП(б)У Е. Квірінг, — свідчать про те, що більшість інтелігенції була проти пролетарської революції та довго підтримувала відвертих і прихованих ворогів радянської влади. Пізніше почалось розшарування. Спочатку одиницями, потім сотнями й тисячами ставали спеціалісти лояльними. Меншість зв’язала свою долю міцно з долею радянської влади, скріпивши цей союз не тільки розумом, але й серцем” [13]. Із цією оцінкою, на наш погляд, можна частково погодитися, указавши на її зайву категоричність і партійну лінійність.

Подібна оцінка, дещо більше більшовицьки заангажована, міститься у “Зверненні до української радянської інтелігенції і усього радянського суспільства”, начебто написаному представниками старої інтелігенції й оприлюдненому в травні 1924 р. на VIII Всеукраїнській партконференції КП(б)У. У ньому стверджувалося, що частина української інтелігенції заради “культури національних цінностей” виступила проти Жовтневої революції 1917 р., констатувалося, що ця дорога призвела українську національну інтелігенцію до союзу з австро-німецькими й антантівськими генералами проти трудового народу, до блоку з Гетьманом, а пізніше — до “оспівування” культури білопольської Польщі, яка знущала з робочих і селян. “Звернення” спричинило розшарування: частина ворожо-активної національної української інтелігенції опинилася за кордоном, а пасивна її частина причаїлася в глибинах України, сподіваючись на кращі часи. У “Зверненні” наголошувалося, що не вся українська інтелігенція опинилася у ворожому до радянської влади таборі. Частина її обрала позицію лояльного ставлення до радянської вла-

ди [2]. “Звернення” готувалося до оприлюднення на партконференції більшовицькими партійними керівниками й мало на меті подальшу агітаційно-пропагандистську кампанію в боротьбі за думку старої інтелігенції.

У період Української революції 1917–1921 рр., як свідчать радянські джерела, значна частина, особливо української національно налаштованої інтелігенції, продовжувала боротися проти радянської влади, використовуючи будь-які можливості, різні сили, ворожі радянській владі. У відповідь радянська влада фабрикувала різноманітні судові процеси проти інтелігенції, котра боролася за національні інтереси (“Промпартія”, “Шахтинська справа”, “Спілка визволення України” тощо). Коли була альтернатива співпраці з якимись ворожими радянській владі силами, українська національно налаштована інтелігенція, не вагаючись, обирала союз з будь-якою стороною, яка боролася з більшовиками [36; 37].

На політичне розшарування старої інтелігенції в Україні суттєво вплинули різноманітні дрібнобуржуазні партії, у яких під час Української революції 1917–1921 рр. відбувалося політичне розшарування, особливо після повороту середнього селянства до радянської влади [57]. До того ж, в Україну, особливо в Київ, після приходу в Росії до влади більшовиків, з’їжджалися всі її вороги, серед яких були численні представники російських буржуазних і дрібнобуржуазних партій, колишні царські генерали, офіцери. Як відомо, під українські жовто-блакитні прапори, за неповними даними, стало понад 30 тис. російських офіцерів. “Історія відіграла з нами дивний жарт, — писав відомий редактор газети “Русская жизнь” Погодін, — Україна, яка відділилася від Росії, тепер мала почати збирання землі руської” [15, 193]. Отже, логіка боротьби тих часів часто об’єднувала різноманітні сили й партії, які боролися проти більшовизму, з якими були пов’язані надії та прагнення різних прошарків старої інтелігенції України.

На політичну диверсифікацію поглядів старої інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. суттєво впливала інтелігенція України, яка опинилася в еміграції. Еміграцію цієї частини інтелігенції можна умовно поділити на кілька періодів. Розглянемо основні з них, оскільки вони стали своєрідними етапами поляризації, розшарування в середовищі інтелігенції України. Перша

хвиля еміграції фактично відбулася в кінці 1918 — на початку 1919 рр., коли разом з гетьманом Скоропадським виїхала за кордон заможна буржуазія, поміщики, адвокати, чиновники, деякі національно налаштовані представники художньої інтелігенції, учені, лікарі та ін. До цієї хвилі долучилися інтелігенти, котрі залишили Батьківщину після падіння Директорії на початку 1919 р. У подальшому союз з УНР відкрив інтелігенції емігрантський шлях через Західну Україну на Відень, де сформувалася колонія української емігрантської інтелігенції. Пізніше частина цих емігрантів переселилася до Праги.

Найактивніше боролася проти радянської влади Варшавсько-Тарновська колонія української інтелігенції, яка залишила Україну, переважно, в перший період приходу радянської влади. Вона поновлювалася представниками тієї інтелігенції, яка, маючи перший негативний досвід професійної співпраці з радянською владою, змушена була емігрувати за кордон. Особливо масовою еміграцією інтелігенції відзначився період, коли польські війська залишали Україну. Ця група емігрантської інтелігенції особливо активно ворогувала з радянською владою й боролася проти неї. Варто зауважити, що польські керівники того часу у своїх національних інтересах використовували можливості української емігрантської інтелігенції проти більшовицької влади в Україні.

Другий період еміграції української інтелігенції пов'язаний з остаточною поразкою Директорії та Врангеля. Хронологічно він розтягнувся з кінця 1920 і до кінця 1921 рр., характеризувався особливою активністю емігрантської інтелігенції в боротьбі проти радянської влади, яку вона мріяла вигнати з України. Про це свідчить, наприклад, невдала спроба за допомогою загонів отамана Тютюнника підняти повстання антирадянських сил в Україні проти більшовицької влади [21, 1].

Чинники, які зумовили частину української інтелігенції емігрувати, були різноманітними. Одні з них вимушено залишали Батьківщину разом із представниками панівних кіл України. Інші виїхали після невдалих спроб боролися з радянською владою. Треті виїжджали, оскільки боялися диктатури “темного” пролетаріату. Четверті злякалися жорстокої кривавої боротьби, розрухи, голоду тощо, що сприймалося ними як “загибель” цивілізації. П'яті залишали Україну, сподіваючись за кордоном пережити лихі години, які вони вважали

тимчасовими. Інших “мучила” ідейна несумісність із робочо-селянською владою. Однак більшість української інтелігенції в еміграції складалася з національно налаштованих представників, для котрих радянська влада була ворогом, який нівечив національну ідею України та сприймався як тимчасовий окупант їхньої Батьківщини.

Висновки. Отже, події Української революції 1917–1921 рр. кардинально вплинули на соціально-політичні настрої й побут старої інтелігенції. Значна частина інтелігенції продовжувала очікувати, сподіваючись на тимчасовість подій тих часів і різних влад. Частина інтелігенції, передусім представники військової та медичної, змушені були за стислий термін вирішити, яку з влад підтримувати. Щоправда, їх не запитували, оскільки примусовою мобілізацією зобов'язували приймати відповідне рішення. Частина вказаної інтелігенції, до речі, сама обирала сторону, якій служити. Національно налаштована інтелігенція до останнього вірила гаслам Центральної Ради, УНР, потім Гетьманату, Директорії й прагнула служити всім силам, які, на їхню думку, сприяли реалізації національної ідеї.

Серед чинників, які впливали на диверсифікацію поглядів старої інтелігенції України в ті роки, варто назвати патріотичні мотиви, відданість професійним покликом, необхідність професійної діяльності за будь-якої влади для матеріальної підтримки себе та своєї родини у воєнні голодні роки. Загалом інтелігенції України доводилося зважати на прихильність більшості робочих і селян, як і пересічних громадян, до позицій певної влади.

Диференціація поглядів інтелігенції відбувалася складно, карколомно й не завжди за політичними, професійними або майновими ознаками. Грані соціально-політичної диференціації старої інтелігенції в роки Української революції 1917–1921 рр. були умовними, розмитими, розшарованими групами тих, хто займав позиції очікування, коливання, сумніву й розчарувань під час війни, революції, інтервенцій, які несли смерть, епідемії, розруху, голод і неймовірні людські страждання, чисельні людські жертви. І ці всі та інші внутрішні й зовнішні обставини щомиті змінювалися, примножуючи страждання інтелігенції та її подальшу диверсифікацію поглядів.

І не варто вважати заяви тих чи інших представників старої інтелігенції про їхню прихильність до тієї радянської влади, яка на той час перемогла в

Україні, істинними. На нашу думку, то був вимушений крок під тиском обставин, більшовицької влади й силового примусу стосовно старої інтелігенції. Наприклад, радянська влада з радістю заявила, що вчительство “прийняло радянську владу” [32; 42].

Насправді на 1921 р. — завершення Української революції — більшість старої інтелігенції України, котра вижила та не емігрувала, змушена була продовжувати виживати, погоджуватись професійно співпрацювати з радянською владою, яка остаточно

перемогла й закріпилася в Україні. Цей факт не свідчив про її симпатії до більшовицької влади, радше навпаки — інтелігенція розуміла, що вибору майже не залишилося, але більшість ще сподівалася на можливі зміни влади в Україні. На жаль, подібні настрої зневіри в нову більшовицьку владу в подальшому підтвердилися: більшість старої інтелігенції України була поступово знищена та припинила існувати після того, як її “використали”.

Література / References:

1. **Анненков Ю.** Владимир Ленин. *Дневник моих встреч: цикл трагедий*. Москва, 1991. Т. 2. С. 253–283.
2. Відозва до української радянської інтелігенції та всього радянського суспільства: зачитана — разом з привітанням — на VIII Всеукраїнській Партконференції КП(б)У. *Вісті ВУЦВК*. 1924. 18 трав. С. 2.
3. **Дукельський М.** Відкритий лист “спеціаліста” тов. Леніну. Повне збір. тв. : у 55 т. : пер. з 5 рос. вид. / В. І. Ленін. Київ, 1973. Т. 38. С. 212–213.
4. Звернення Всеукрревкому до вчителів з закликом взяти участь у будівництві нової, радянської школи від 29 грудня 1919 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів* / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 130–131.
5. **Золотоверхий І. Д.** Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.); ред. М. В. Коваль. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 424 с.
6. *Известия Харьковского Совета и губисполкома*. 1919. 13 апр.
7. Из протоколу засідання Ради Народних Комісарів УСРР про виділення коштів на вшанування пам’яті Т. Г. Шевченка від 24 лютого 1919 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів*. Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 82.
8. Из протоколу засідання Робітничо-селянського уряду України про рівноправність мов від 4 квітня 1919 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів*. Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 94.
9. *Kommunist*. 1919. 28 apr. С. 4–5.
10. *Kommunist*. 1919. 7 мая. С. 2.
11. *Kommunist*. 1920. 28 fevr.
12. *Kommunist*. 1921. 7 nojab.
13. *Kommunist*. 1923. 15 avg. С. 2.
14. *Kommunist*. 1923. 19 iyunia.
15. **Курас И. Ф.** Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. Киев: Nauk. dumka, 1978. 316 с.
16. **Ленін В. І.** Відповідь на відкритий лист спеціаліста [М. Дукельського]. Повне збір. тв. : у 55 т. : пер. з 5 рос. вид. Київ, 1973. Т. 38. С. 212–216.
1. **Annennkov Yu.** Vladymyr Lenyn. *Dnevnyk moykh vstrech: tsykl trahedyi*. Moskva, 1991. T. 2. P. 253–283.
2. Vidozva do ukrainsoi radianskoj intelihentsii ta vsoho radianskoho suspilstva: zachytana — razom z pryvitanniam — na VIII Vseukrainskii Partkonferentsii KP(b)U. *Visti VUTsVK*. 1924. 18 trav. P. 2.
3. **Dukelskyi M.** Vidkrytyi lyst “spetsialista” tov. Leninu. Povne zibr. tv. : u 55 t. : per. z 5 ros. vyd. / V. I. Lenin. Kyiv, 1973. T. 38. P. 212–213.
4. Zvernennia Vseukrrevkomu do vchyteliv z zaklykom vziaty uchast u budivnytstvi novoi, radianskoj shkoly vid 29 hrudnia 1919 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv* / Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 130–131.
5. **Zolotoverkhyi I. D.** Stanovlennia ukrainsoi radianskoj kultury (1917–1920 rr.); red. M. V. Koval. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1961. 424 p.
6. *Zvestyia Kharkovskoho Soveta y hubyspolkoma*. 1919. 13 apr.
7. Iz protokolu zasidannia Rady Narodnykh Komisariv USRR pro vydilennia koshtiv na vshanuvannia pamiati T. H. Shevchenka vid 24 liutoho 1919 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv*. Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 82.
8. Iz protokolu zasidannia Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy pro rivnopravnist mov vid 4 kvitnia 1919 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv*. Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 94.
9. *Kommunist*. 1919. 28 apr. P. 4–5.
10. *Kommunist*. 1919. 7 maia. P. 2.
11. *Kommunist*. 1920. 28 fevr.
12. *Kommunist*. 1921. 7 noiab.
13. *Kommunist*. 1923. 15 avh. P. 2.
14. *Kommunist*. 1923. 19 yiunia.
15. **Kuras Y. F.** Torzhestvo proletarskoho ynternatsyonalizma y krakh melkoburzhuznykh partyi na Ukraine. Kyev: Nauk. dumka, 1978. 316 p.
16. **Lenin V. I.** Vidpovid na vidkrytyi lyst spetsialista [M. Dukelskoho]. Povne zibr. tv. : u 55 t. : per. z 5 ros. vyd. Kyiv, 1973. T. 38. P. 212–216.

17. **Ленін В. І.** Дитяча хвороба “лівизни” в комунізмі. Повне збір. тв. : у 55 т. : пер. з 5 рос. вид. Київ, 1974. Т. 41. С. 1–97.
18. **Ленін В. І.** Доповідь ВЦВК і Раднаркому 5 грудня : VII Всеросійський з’їзд Рад, 5–9 груд. 1919 р. Повне збір. тв. : у 55 т. : пер. з 5 рос. вид. Київ, 1973. Т. 39. С. 363–388.
19. **Ленін В. І.** Промова на II Всеросійському з’їзді рад народного господарства 25 грудня 1918 р. Повне збір. тв. : у 55 т. : пер. з 5 рос. вид. Київ, 1973. Т. 37. С. 377–384.
20. **Ленін В. І.** Чергові завдання радянської влади. Повне збір. тв. : у 55 т. : пер. з 5 рос. вид. Київ, 1973. Т. 36. С. 155–195.
21. **Любченко М.** Третя доба української еміграції. *Вісті ВУЦВК*. 1922. 22 груд. С. 1–2.
22. **Любченко П. П.** Разворачиваются позорнейшие страницы украинской контрреволюции: неразрывная цепь предательства, измен и заговоров: речь общественного обвинителя на процессе “Союза Освобождения Украины”. *Пролетарий*. 1930. 11 апр. С. 2–3.
23. О воспрещении уплаты жалования служащим государственных учреждений, получившим таковое от Директории: декрет. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919* / Народний комісаріат юстиції. Киев, 1919. № 9. Ст. 119.
24. О наказуемости агитации, направленной к возбуждению национальной вражды: декрет. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919* / Народний комісаріат юстиції. Киев, 1919. № 9. Ст. 114.
25. Оголошення Єлисаветградського відділу народної освіти про відкриття безплатної музично-драматичної і художньої студій для робітників та червоноармійців міста від 6 липня 1920 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів* / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 149.
26. Отчет Наркомпроса УССР за 1920 год. Харьков, 1921.
27. Повідомлення бюлетеня Організаційно-інструкторського відділу Народного Комісаріату освіти УСРР про проведення в м. Києві Дня пролетарської культури від 9 квітня 1919 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів* / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 95–96.
28. **Порошенко П. О.** Мужність творить перемогу, єдність творить непереможених: звернення Президента до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років. *Уряд. кур’єр*. 2017. 18 берез. С. 2.
29. *Правда*. 1920. 10 июля. С. 2.
30. Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2017 році: із постанови Верховної Ради України. *Голос України*. 2017. 4 берез. С. 1
31. Про поліпшення становища вчених-спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва: декрет РНК УСРР від 31 серпня 1920 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів* / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 157–158.
32. *Пролетарська освіта*. 1920. № 1. С. 37.
33. Розпорядження Наркомосу УСРР губвідділам народівити про вшанування пам’яті Т. Г. Шевченка від 27 лютого 1920 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів* / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 134.
34. **Рыков А. И.** Пора сделать окончательный выбор: или в первых рядах гигантской социалистической стройки, вместе со всем рабочим классом, или по ту сторону баррикад. Раз и
17. **Ленін В. І.** Dytiacha khvoroba “livyzny” v komunizmi. Povne zibr. tv. : u 55 t. : per. z 5 ros. vyd. Kyiv, 1974. T. 41. P. 1–97.
18. **Ленін В. І.** Dopovid VTsVK i Radnarkomu 5 hrudnia : VII Vserosiiskyi zizd Rad, 5–9 hrud. 1919 r. Povne zibr. tv. : u 55 t. : per. z 5 ros. vyd. Kyiv, 1973. T. 39. P. 363–388.
19. **Ленін В. І.** Promova na II Vserosiiskomu zizdi rad narodnoho hospodarstva 25 hrudnia 1918 r. Povne zibr. tv. : u 55 t. : per. z 5 ros. vyd. Kyiv, 1973. T. 37. P. 377–384.
20. **Ленін В. І.** Cherhovi zavdannia radianskoi vlady. Povne zibr. tv. : u 55 t. : per. z 5 ros. vyd. Kyiv, 1973. T. 36. P. 155–195.
21. **Liubchenko M.** Tretia doba ukrainskoi emihratsii. *Visti VUTsVK*. 1922. 22 hrud. P. 1–2.
22. **Liubchenko P. P.** Razvorachyvaitsia pozorneishye stranysy ukraynskoi kontrevoliutsyy: nerazryvnaia tsep predatelstv, yzmen y zahovorov: rech obshchestvennoho obvynytielia na protsesse “Soiuzia Osvobozhdenia Ukrainy”. *Proletaryi*. 1930. 11 apr. P. 2–3.
23. O vospreshcheny uplaty zhalovanyia sluzhashchym hosudarstvennykh uchrezhdeniy, poluchyvshym takovoe ot Dyrektory: dekret. *Sobranie uzakonenyi y rasporyazhenyi raboche-krestianskago pravytelstva Ukrainy za 1919* / Narodnyi komisariat yustytisii. Kyev, 1919. № 9. P. 119.
24. O nakazuemosti ahytatsyy, napravlennoi k vobuzhdeniyu natsyonalnoi vrazhdy: dekret. *Sobranie uzakonenyi y rasporyazhenyi raboche-krestianskago pravytelstva Ukrainy za 1919* / Narodnyi komisariat yustytisii. Kyev, 1919. № 9. P. 114.
25. Oholoshennia Yelysavethradskoho viddilu narodnoi osvity pro vidkryttia bezplatnoi muzychno-dramatychnoi i khudozhnoi studii dlia robitnykiv ta chervonoarmiitsiv mista vid 6 lypnia 1920 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv* / Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 149.
26. Otchet Narkomprosa USSR za 1920 hod. Kharkov, 1921.
27. Povidomlennia biuletenu Orhanizatsiino-instruktorskoho viddilu Narodnoho Komisariatu osvity USRR pro provedennia v m. Kyievi Dnia proletarskoi kultury vid 9 kvitnia 1919 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv* / Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 95–96.
28. **Poroshenko P. O.** Muzhnist tvoryt peremohu, yednist tvoryt neperemozhenykh: zvernennia Prezydenta do Ukrainskoho narodu z nahody vidznachennia 100-richchia podii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokov. *Uriad. kurier*. 2017. 18 berez. P. 2.
29. *Pravda*. 1920. 10 yuilia. P. 2.
30. Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2017 rotsi: iz postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Holos Ukrainy*. 2017. 4 berez. P. 1
31. Pro polipshennia stanovyscha vchenykh-spetsialistiv i zasluzhennykh pratsivnykiv literatury i mystetstva: dekret RNK USRR vid 31 serpnia 1920 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv* / Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 157–158.
32. *Proletarska osvita*. 1920. № 1. P. 37.
33. Rozporiadzhennia Narkomosu USRR hubviddilam narosvity pro vshanuvannia pamiati T. H. Shevchenka vid 27 liutoho 1920 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv* / Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 134.
34. **Rykov A. Y.** Pora sdelat okonchatelnyi vybor: yly v pervykh riadakh hyhantskoi sotsyalystycheskoi stroiky, vmeste so vsem rabochym klassom, yly po tu storonu barrykad. Raz y navsehda

- навсегда технические кадры должны определить свое лицо: докл. тов. Рыкова на общественном собрании инженерно-технических и научных работников в Москве 16 февраля. *Пролетарий*. 1930. 21 февр. С. 2.
35. **Ряппо Я. П.** Основні етапи розвитку української системи народної освіти. *Народній учитель*. 1927. 7 листоп. С. 2–3.
36. **С-кий В.** Под знаменами контр-революции: перед процесом “СВУ”. *Пролетарий*. 1930. 27 фев. С. 3.
37. **С-кий В.** “Островок в Советском море”: перед процессом “СВУ”. *Пролетарий*. 1930. 8 марта. С. 6.
38. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління Україн“и), ф. 2, оп. 1, од. зб. 12, арк. 7, 12.
39. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 16, арк. 1-зв.
40. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 23, арк. 5.
41. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 6, арк. 45.
42. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 936, арк. 32, 46, 67.
43. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 937, арк. 208, 209.
44. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 937, арк. 208.
45. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 937, арк. 55–56.
46. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 937, арк. 8.
47. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, од. зб. 353, арк. 48.
48. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, од. зб. 353, арк. 49.
49. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, од. зб. 359, арк. 54, 73.
50. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 2-86.
51. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 4, 15.
52. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 63, 64.
53. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 63.
54. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 65–66.
55. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 66.
56. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України), ф. 26, оп.26-3, од. зб. 1, арк. 4, 80.
57. ЦДАГО України, ф. 26, оп.26-3, од. зб. 1, арк. 80.
58. Циркуляр Народного Комісаріату освіти УСРР про підтримку ініціативи КСРМУ в справі проведення освітньої роботи серед робітничої і селянської молоді від 7 травня 1920 р. *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : зб. док. і матеріалів* / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ, 1979. С. 139.
- tekhnicheskyye kadry dolzhny opredelyt svoe lytso: dokl. tov. Rykova na obshchestvennom sobranii ynzhenerno-tekhnicheskyykh y nauchnykh rabotnykov v Moskve 16 fevralia. *Proletaryi*. 1930. 21 fevr. P. 2.
35. **Riappo Ya. P.** Osnovni etapy rozvytku ukrainskoi systemy narodnoi osvity. *Narodnii uchytel*. 1927. 7 lystop. P. 2–3.
36. **S-kyi V.** Pod znamenamy kontr-revolutsyyi: pered protsessom “SVU”. *Proletaryi*. 1930. 27 fev. P. 3.
37. **S-kyi V.** “Ostrovok v Sovetskom more”: pered protsessom “SVU”. *Proletaryi*. 1930. 8 marta. P. 6.
38. TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy), f. 2, op. 1, od. zb. 12, ark. 7, 12.
39. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 16, ark. 1-zv.
40. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 23, ark. 5.
41. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 6, ark. 45.
42. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 936, ark. 32, 46, 67.
43. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 937, ark. 208, 209.
44. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 937, ark. 208.
45. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 937, ark. 55–56.
46. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, od. zb. 937, ark. 8.
47. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 11, od. zb. 353, ark. 48.
48. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 11, od. zb. 353, ark. 49.
49. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 11, od. zb. 359, ark. 54, 73.
50. TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 1, od. zb. 916, ark. 2-86.
51. TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 1, od. zb. 916, ark. 4, 15.
52. TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 1, od. zb. 916, ark. 63, 64.
53. TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 1, od. zb. 916, ark. 63.
54. TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 1, od. zb. 916, ark. 65–66.
55. TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 1, od. zb. 916, ark. 66.
56. TsDAHO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromad-skykh obiednan Ukrainy), f. 26, op.26-3, od. zb. 1, ark. 4, 80.
57. TsDAHO Ukrainy, f. 26, op.26-3, od. zb. 1, ark. 80.
58. Tsyrykuliar Narodnoho Komisariatu osvity USRR pro pidtrymku initsiatyvy KSRMU v spravi provedennia osvitnoi roboty sered robitychoi i selianskoi molodi vid 7 travnia 1920 r. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR, 1917–1927 : zb. dok. i materialiv* / Holov. arkhiv. upr. pry Radi Ministriv URSR [ta in.]. Kyiv, 1979. P. 139.

Шейко Василий Николаевич

Диверсификация взглядов старой интеллигенции во время Украинской революции 1917–1921 годов

Аннотация. Проанализировано диверсификацию политических, моральных, материальных и других настроений старой интеллигенции в период Украинской революции 1917–1921 гг. На материалах архивов, литературы, прессы показано взаимоотношения старой интеллигенции с разными, в частности и советской, властями во время революции. Освещены факторы и обстоятельства, которые влияли на мысли, настроения представителей интеллигенции к разным властям, эмигрантской части интеллигенции относительно ее отношения к властям и событиям во время Украинской революции 1917–1921 гг. Основное внимание уделено эволюции взаимоотношений старой интеллигенции и советской власти, поскольку именно она в конечном варианте, в результате военных действий, оккупировала Украину.

Ключевые слова: украинская культура, старая интеллигенция, эмигрантская украинская интеллигенция, власть, советский режим, Украинская революция 1917–1921 гг.

Vasyl Sheiko

Diversification of Views of the Old Intelligentsia During the Ukrainian Revolution of 1917–1921

Summary. *The aim of this paper is to analyse political, moral, professional and other views of the old intelligentsia concerning their attitude to various authorities, in particular the Soviet government, during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Special attention is paid to the interrelations of the old intelligentsia and the Soviet regime that finally occupied Ukraine.*

Methodology. *The author uses as a methodological basis of this study the principles and methods of the culturological approach to the analysis of numerous publications concerning transformation of the positions of the old intelligentsia in relation to their attitude to various authorities during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. It is the culturological methodology that makes it possible to study the identified events from new meaningful positions.*

Results. *Drawing on the culturological approach the author examines the processes of evolution of the mood and attitude of the old intelligentsia to various authorities, which had a goal to rob Ukraine. The paper shows a negative attitude of the nationally-minded intelligentsia to such authorities. But the most part of the old intelligentsia compromised with any authorities in its struggle against the Bolshevik regime.*

Novelty. *The author has studied a lot of archive information and periodical editions using culturological and comparative methodological approaches to analyse the views of the old intelligentsia, especially the émigré intelligentsia, concerning their attitude to various authorities, in particular the Soviet government, during the Ukrainian Revolution of 1917–1921.*

The practical significance. *The information contained in this paper may be used for further research and developing methodological material for new courses of lectures and seminars in history and theory of Ukrainian culture.*

Keywords: *Ukrainian culture, the old intelligentsia, the émigré Ukrainian intelligentsia, power, the Soviet regime, the Ukrainian revolution of 1917–1921.*